

Nevşehir Üniversitesi
Yayımları: 2

1. Uluslararası
NEVŞEHİR
TARİH VE KÜLTÜR
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

16-19 Kasım 2011, Nevşehir

2. Cilt

NEVŞEHİR ÜNİVERSİTESİ
KAPADOKYA ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ (NEVKAM)

1. Uluslararası
NEVŞEHİR
TARİH VE KÜLTÜR
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLERİ

16-19 Kasım 2011, **Nevşehir**

Editör

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

2
cilt

1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri

Nevşehir Üniversitesi Yayınları: 2

Editör

Yrd. Doç. Dr. Adem ÖGER

ISBN: 978-605-4163-02-1 (tk)
978-605-4163-05-2 (2.cilt)

1. Baskı

Nisan, 2012 / Ankara

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Grafiker

Grafik-Ofset Matbaacılık Reklamcılık
Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.

1. Cadde 1396. Sokak No: 6
06520 (Oğuzlar Mahallesi)
Balgat-ANKARA

Tel : 0 312. 284 16 39 Pbx
Faks : 0 312. 284 37 27
E-mail : grafiker@grafiker.com.tr
Web : grafiker.com.tr

Baskı, Cilt

Grafiker

Ofset Yayıncılık Ltd. Şti.

Kazım Karabekir Caddesi
Ali Kabakçı İşhanı 85/3
İskitler-ANKARA

Tel : 0 312. 384 00 18
Faks : 0 312. 342 16 52

DESTEKLERİ İÇİN

Nevşehir Valiliği'ne, Nevşehir Belediyesi'ne, TÜBİTAK'a,
Avanos Belediyesi'ne, Başdere Belediyesi'ne, Çat Belediyesi'ne,
Derinkuyu Belediyesi'ne, Göre Belediyesi'ne, Gülşehir Belediyesi'ne,
Göreme Belediyesi'ne, Hacıbektaş Belediyesi'ne, Kavak Belediyesi'ne,
Mustafapaşa Belediyesi'ne, Uçhisar Belediyesi'ne, Ürgüp Belediyesi'ne

TEŞEKKÜRLERİMİZLE

NEVŞEHİR VE DİĞER ANADOLU AĞIZLARINDA FİİLLERİN TEKLİK 3. ŞAHIS ÇEKİMLERİNDE /N/ SESİ

THE SOUND /N/ IN THE INFECTION OF 3RD PERSON SINGULAR IN THE LOCAL DIALECTS OF NEVŞEHİR AND OTHER ANATOLIAN DIALECTS

Çetin PEKACAR* - Filiz Meltem ERDEM UÇAR**

ÖZET

Türk dilinde /n/ türemesi ile ilgili pek çok durum ve olay vardır. Buna ait türeme olaylarından bir kısmının sebebi aydınlatılmış, bir kısmı ise belirsizliğini korumaktadır. Henüz aydınlatılmayan /n/ türemesi olaylarından biri de, bazı Anadolu Ağızlarında fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde görülen /n/ sesidir. Bu çalışmada Nevşehir ve diğer Anadolu Ağızlarında fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkan /n/ sesinin türeme olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nevşehir ağzı, Anadolu Ağızları, Ünsüz türemesi, N türemesi, Son ses türemesi, Teklik 3. şahıs.

ABSTRACT

There are many examples and cases of the epithesis of /n/ sound in Turkish Language. The cause of some of these cases has been clarified while there exist some examples which remain unclarified yet. For example, one of the hitherto unclarified cases of the epithesis of /n/ sound is the one observed in the infection of 3rd person singular in some Anatolian dialects. This study focuses on whether the /n/ sound emerging during the infection of the 3rd person singular in the local dialects of Nevşehir and other Anatolian dialects is a case of epithesis or not.

Key Words: Turkish, Nevşehir Dialect, Anatolian Dialects, Epithesis, Epithesis of Sound n, Final Phoneme Epithesis, 3rd Person Singular.

* Prof. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, e-posta: pekacar@nevsehir.edu.tr

** Dr., Nevşehir Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
e-posta: filiz.ucar@nevsehir.edu.tr

0. Giriş: Ses Türemesi, /n/ Türemesi, Son Ses /n/ Türemesi

Ses türemesi, seslerin özelliklerine ve birbirleriyle etkileşimlerine bağlı olarak kelimenin aslında bulunmayan bir sesin sonradan ortaya çıkması olayıdır. Ünlü ve ünsüz türemesi biçiminde kendini gösteren bu ses olayının seslerin türediği yere göre ön ses türemesi (ön türeme), iç ses türemesi (iç türeme) ve son ses türemesi (son türeme) olarak üç çeşidi bulunmaktadır.

Türkçede ses türemesi üzerine bir çalışma yapan Janos Eckmann, /n/ sesinin ortaya çıkışını şu sözlerle açıklar: "Diş sesinin boğumlanması tamamlanmadan önce damak perdesi inerek ağız yolunu kapadığı için, akciğerden gelen hava burundan geçmek zorunda kalınca bir burun sesinin türemesine sebep olur." (Eckmann: 1988, 11-22). Eckmann'ın ünsüzlerin boğumlanma hareketleri sırasında senkronizmin bozulmasına bağladığı /n/ türemesi örnekleri, yukarıda da bahsedildiği gibi Anadolu ağızlarında sık sık karşımıza çıkar.

Kelimenin aslında bulunmayan ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan seslerden biri de /n/ sesidir. Türkçede /n/ türemesi ile ilgili pek çok durum ve olay vardır. Buna ait türeme olaylarından bir kısmının sebebi aydınlatılmış, bir kısmı ise hâlâ belirsizliğini korumaktadır. Henüz aydınlatılmayan /n/ türemesi olaylarından biri de, bazı Anadolu Ağızlarında fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde görülen /n/ sesidir. Bu bildiride, Nevşehir ve diğer Anadolu ağızlarında fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde (*geldidin* "O geldi.", *köylü odadaydın* "köylü odadaydı" vb. örneklerde olduğu gibi) ortaya çıkan /n/ sesinin türeme olup olmadığı üzerinde durulacak, kökeni aydınlatılmaya çalışılacaktır.

1. Fiil Çekiminde Görülen /n/ Sesi ile İlgili Görüşler ve Örnekler

Türk dilinde fiillerin teklik 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkan /n/ sesi üzerine başlı başına bir çalışma yapılmamıştır. Ancak ses türemesi olayını ele alan bazı çalışmalarda ve ağız çalışması niteliğindeki bir kısım lisans ve lisansüstü tezlerde gerek teklik 3. şahıs fiil çekiminde gerekse diğer kelime türlerinde ortaya çıkan /n/ türemesi olayına değinilmiş ve bu konuda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Konuyla ilgili olarak burada sadece fiil çekiminde ortaya çıkan /n/ sesi ile ilgili çalışmalardan tespit edilebilenler özetlenmiştir.¹

¹ Burada verilen örneklerin bazılarının anlamları, ilgili araştırmacının kendi yayınında da olmadığından maalesef yazılamamıştır.

Zeynep Korkmaz, Nevşehir ağzlarında kelimelerin son seslerinde oluşan /n/ sesinin anorganik bir türeme olmayıp herhangi bir morfolojik şekle benzetme yolu ile getirildiğini ya da herhangi bir ekin kalıntısı olabileceğini ifade eder. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için yeteri kadar malzemenin Türk dilinin bütün dallarında izlenmesi gerektiğini de belirtir. Korkmaz'ın /n/ türemesi ile ilgili verdiği örneklerden konumuzla ilgili olanlar şunlardır: *idi / idin: geldidin* "geldiydi." (27-8); *diller idin* "derler idi." (13-1) vb. (Korkmaz: 1994a, 102). Görüldüğü gibi bu örneklerdeki /n/ sesi, fiillerin görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkmıştır.

Aynı durumun Güneybatı Anadolu ağzlarında da görüldüğünü ifade eden Korkmaz, şu açıklamalarda bulunur: "Ünsüz düşmesi, ünsüz benzeşmesi, hece kaynaşması gibi ses olaylarından bilhassa anlaşılacağı üzere, boğumlanma bakımından basitleşme niteliği gösteren Güney-Batı Anadolu ağzları, herhangi bir yapı fonksiyonu bulunmayan ve boğumlanmada fazla emeği gerektiren parazit ünsüzlere dayanıklı değildir. Bununla beraber, çoğu birinci şahıs zamir -n ve -m'sine ait olmak üzere, benzetme ile meydana gelmiş az sayıda türemeli kelimeler de vardır." Korkmaz'ın bahsettiği kelimelerin bizim konumuzla da ilgili olanları şunlardır: *var idin* "var idi" (Manisa, Denizli); *evelden idin* "evelden idi" (Denizli), *yoğ udun* "yok idi" (Denizli) vb. (Korkmaz: 1994b, 82-83).

Leyla Karahan, Çalış Beldesi (Haymana) ağızı üzerine yaptığı çalışmasında "Yörede tespit ettiğimiz en ilgi çekici ünsüz türemesi, teklik 3. şahıslarda -Dl ekinin sonunda karşımıza çıkan /n/ türemesidir. Bu türemeyi İç, Batı ve Kuzeybatı Anadolu Ağzlarında soruşturma yoluyla dağınık olarak tespit ettik." açıklamalarıyla bu ses olayına işaret eder: *akrabamızidin* (VIII/1), *vardın* (VIII/2), *yoğudun* (VIII/2), *olmasaydin* (VIII/1), *nenedin* (VIII/3) (Karahan: 2003, 41-61).

Ünsüz türemeleri ile ilgili yapılmış kapsamlı çalışmalardan biri de Aylin Koç'a aittir. Koç, çalışmasında Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağzları ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki kelime sonunda ortaya çıkan ünsüz türemesi olayını ayrıntılı olarak ele almıştır. /n/ türemesi bahsine de geniş bir şekilde yer veren Koç, alıntı ve Türkçe kelimelerin sonundaki /n/ türemesinin Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi Ağzları ve Çağdaş Türk Lehçelerindeki görünümünü örnekleriyle incelemiştir; ek fiilin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkan /n/ türemesi konusuna da değinmiştir. Çalışmada, özellikle Adana, Osmaniye, Muğla ve Nevşehir ili ağzlarında görüldüğü belirtilen söz konusu ses olayına Boyama/Hayta,

Aşçılar, Sarıtekeli ve Tekeli Yörük ağızlarında da rastlandığı ifade edilmiştir: *diller idin* "derler idi" (Nevşehir), *döüşüllerdin* "döüşürler idi" (Adana, Osmaniye), *gibiydin* "gibi idi" (Muğla), *var ıdin* "var idi" (Manisa), *yoğ udun* "yok idi" (Denizli Tavşanlı yöresi) vb. (Koç: 2010, 47-67).

Emin Eren, Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızlarında, görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahıs çekiminde bir /n/ sesinin türediğini ifade eder: *hanım oldun* "hanım oldu" (11-25), *vardın* "vardı" (19-65), *zevkliydin* "zevkliydi" (27-4), *mahallemizdeydin* "mahallemizdeydi" (28-63) vb. (Eren: 1997, 46).

Hüseyin Kahraman Mutlu, Balıkesir ve yöresi ağızlarında, bazı zarf ve edatların sonu ile ek fiilin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekiminde /n/ türemesi görüldüğünü, özellikle çekim sırasında görülen /n/ türemesinin bölgede, Türkmen ağızları dışında çok yaygın olduğunu ifade eder. **Çepni ağızından örnekler:** *ağlardın* "ağlardı" (II.3.88), *boludun* "boldu" (II.4.187), *dillerdin* "derlerdi" (II.4.194), *gelirdin* "gelirdi" (II.12.3), *içebilirdin* "içebilirdi" (II.4.149), *isdelleridin* "isterlerdi" (II.9.43), *oturdun* "otururdu" (II.4.148), *öyleydin* "öyleydi" (II.12.132), *sıkardın* "sıkardı" (II.9.203), *vardın* "vardı" (II.1.242), *yapardın* "yapardı" (II.3.65), *yinmezdin* "yenmezdi" (II.3.89). **Manav ağızından örnekler:** *alırdın* "alırdı" (III.8.38), *bakımıdın* "bakımıydı"² (III.16.124), *derlêdin* "derlerdi" (III.7.98), *satarlêdin* "satarlardı" (III.8.155), *senedin* "seneydi" (III.16.19), *vâdin* "vardı" (III.16.47) (Mutlu: 2008, 192-193; 2010, 42).

Ebru Silahşör, Amasya merkez ağızı üzerine yaptığı çalışmasında çok sık rastlanmamakla birlikte hikâye birleşik zamanın teklik 3. şahıs ile çekimlenmiş şeklinde ve cevher fiilin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekiminde bu ses türemesinin görüldüğünü belirtir: *yaparıdın*, *alularıdın*, *vardın* (Silahşör: 2010, 47-84).

Hale Bozalan, hazırladığı yüksek lisans tezinde Bergama merkez ilçe ve köylerinde yaşayan yörüklerin ağızlarındaki fiillerin ve ek fiilin teklik 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkan /n/ sesine dikkat çeker: *oludun* "olurdu" (26/23), *vâdin* "vardı" (23/60) (Bozalan: 2008, 64).

Huriye Tokat, Bodrum'un Çömlekçi köyü ağızı üzerine yaptığı bitirme tezi niteliğindeki çalışmasında, bu yörede, görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahıs çekiminde bir /n/ türemesi görüldüğünü dile getirir: *yetişidın* 153, *diyidin* 512, *vardın* 741, *bağlarlardın* 1678, *görügdurdun* 1915 (Tokat: 2008, 16).

² *bakımıdın* "bakımıydı": Bu örneğin anlamı yanlış yazılmış olmalı.

Şakir Madran, bitirme tezi olarak hazırladığı çalışmasında Aydın'ın Bozdoğan ilçesine bağlı Kavaklı Köyü ağızında, görülen geçmiş zamanın teklik 3. şahıs çekiminde /n/ türemesinin görüldüğünü ifade eder: *olūdun* "olurdu" (2322), *gidēdin* "giderdi" (2373), *durūdun* "dururdu" (2381). Çalışmada bu ses olayının sebebi teklik 2. şahsa benzeme olarak açıklanmıştır (Madran: 2010, 26).

Hakan Akca, Ankara ili ağızları üzerine yaptığı çalışmada konuyu "Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi" başlığı altında incelemiştir: "Ankara ili ağızlarında meydana gelen dikkat çekici bir türeme ise fiillerin ve ek fiilin bilinen geçmiş zaman III. teklik şahıs çekimlerinde sonda meydana gelen /n/ türemesidir. Bu türeme I. ve II. ağız gruplarında âdeta kuralıdır. III. ağız grubunda ise nadir görülür: *yohdun* (I/36-12) "yoktu", *köylü odadaydın* (I/36-12) "köylü odadaydı", *kópäkler bōşurdun* (I/36-14) "köpekler boğuşurdu", *yıardın* (I/44-40) "yığardı", *ābim vardın* (II/70-43) "ağabeyim vardı", *ahıllıymışdın* (II/79-13) "akıllıymıştı", *çalacaklarmışdın* (II/79-23) "çalacaklarmıştı", *derlerdin* (II/89-32) "derlerdi", *gidellēdin* (II/99-57) "giderlerdi", *gāldi midin* (II/99-81) "geldi miydi", *anaşid vardın* (III/106-58) "anarşist vardı", *balıh olurdu* (III/106-75) "balık olurdu" (Akca: 2009, 207-208).

Son olarak Mehmet Dursun Erdem ve Ramazan Bölük tarafından Kaş ağızı üzerine yapılan çalışmada, fiillerin hikâye birleşik zamanının ve isimlere gelen cevher fiilin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekimlerinde sık sık /n/ sesinin türediği ifade edilir: *edellerdin*, *olurdun*, *örürdün*, *vardın*, *verilerdin*, *yakardın* (Erdem, Bölük: 2011, 411-452).

Yukarıdaki çalışmaları gözden geçirdiğimizde /n/ sesinin, fiillerin hikâye birleşik çekiminde ve *-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıktığı kolayca göze çarpmaktadır. Bunlara mukabil Emin Eren'in Zonguldak-Bartın-Karabük illeri ağızlarında tespit ettiği *hanım oldun* "hanım oldu" (11-25) örneği ilgi çekicidir. Çünkü bu örnekte *-* ek fiili değil, *ol-* "olmak" fiilinin basit çekimi söz konusudur. Bazı tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde *ol-* fiilinin *-* ek fiili gibi kullanıldığını biliyoruz. Burada gördüğümüz örnek, böyle bir kullanıma örnek teşkil ediyor olabilir. Dolayısıyla bu ağzın söz konusu olay açısından daha ayrıntılı incelenmesi gerekir.³ Diğer bütün örneklerde /n/ sesi, fiillerin hikâye birleşik çekiminde ve *-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekimlerinde ortaya çık-

³ Belki de bu örnekteki kullanılış *hanım oldun* "hanım oldu" biçiminde değil de, "hanım olurdu" anlamını verecek şekilde *hanım oludun* (<*ol-ur-du-n*>) biçiminde idi.

maktadır. Bilindiği gibi hikâye birleşik çekimi, aslında *i-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman çekimi ile yapılır. Öyleyse bildirimize konu olan /n/ sesinin, bütün örneklerde *i-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman çekiminde kullanıldığı hükmüne varabiliriz. Bu olayın özellikle Güney, Batı ve Orta Anadolu ağızlarında görüldüğü de not edilmelidir.

Yukarıda zikredilen çalışmaların büyük çoğunluğunda söz konusu /n/ sesinin ortaya çıkışı ile ilgili tatmin edici bir açıklama yapılmamış; bu ses, genellikle türeme sesi olarak izah edilmiş veya teklik 1. ve 2. şahıs zamirlerindeki /n/ sesine benzeme yoluyla oluştuğu düşünülmüştür. Mevcut açıklamalar arasında Zeynep Korkmaz'ın ve aşağıda değineceğimiz üzere, Gürer Gülsevin'in görüşleri dikkat çekicidir.

Z. Korkmaz, Nevşehir ağızlarında kelimelerin son seslerinde oluşan /n/ sesinin anorganik bir türeme olmayıp herhangi bir morfolojik şekle benzetme yolu ile getirildiğini ya da herhangi bir ekin kalıntısı olabileceğini ifade eder. Ancak bu konuda kesin bir yargıya varabilmek için yeteri kadar malzemenin Türk dilinin bütün dallarında izlenmesi gerektiğini de belirtir. Kanaatimizce konumuz olan /n/ sesi ile ilgili bu görüş, gerçeğe en yakın olan görüştür. Yani fiil çekimi sırasında ortaya çıkan bu /n/ sesi, türeme ses veya yardımcı ses değildir; herhangi bir sese ya da eke benzeme yoluyla da oluşmamıştır. Bu sesin ortaya çıkma sebebini, dilin yazılı olmayan dönemlerinde aramak gerekir.

2. Fiil Çekiminde Görülen /n/ Sesinin Kökeni

Kanaatimizce fiil çekiminde görülen /n/ sesi, Çağatay Türkçesi ve bu yazı dilinin devamı niteliğinde gelişip şekillenen Özbek ve Yeni Uygur Türkçeleri dışındaki hemen bütün Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinde, isimlerde iyelik ekleri ile hâl eki arasında düzenli olarak kullanılan ve araştırmacılar tarafından *zamir n'si*, *pronominal n*, *zamir ünsüzü*, *iyelik zamiri n*, *adıl n'si*, *zamircil n*, *zamirsel n*, *yardımcı konsonant n*, *yardımcı ünsüz n*, *türeme ünsüzü n* gibi farklı terimlerle adlandırılan /n/ sesi ile ilişkilidir. Bu ilişkinin açıklanmasına geçmeden önce, meşhur adı *zamir n'si* olan dil ögesi ile ilgili görüşleri gözden geçirmekte fayda var.

"Zamir n'si" hakkında bugüne kadar yerli ve yabancı Türkologlar tarafından çoğu birbirine benzeyen, bazen de farklılık gösteren görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden belli başlıları aşağıda özetlenmiştir.

Muharrem Ergin, *yardımcı konsonant*, *yardımcı ses*, *zamir n'si* ve *pronominal n* olarak adlandırdığı /n/ sesinin türeme ses olduğu görüşündedir. Ergin

bu görüşünü şu sözlerle ifade eder: “*n* sesi, yalnız iyelik ekleri ve *ki* aitlik eki ile isim çekim ekleri arasında kullanılan yardımcı sestir. Tabii iyelik eklerinin de ancak vokal ile bitenlerinden sonra gelir. Kendisinden sonra gelen isim çekim eki, vokal veya konsonant ile başlayabilir. Demek ki *n* yardımcı sesi, iyelik ekli kelimelerde iki vokal arasında veya bir vokal ile bir konsonant arasında kullanılır... Bu *n* sesi aslında *pronominal n* yani *zamir n*’si, zamir çekimlerinde de görülen türeme *n* sesidir. Fakat Türkçenin bilinen devirlerinden bugüne kadar hep yardımcı ses karakterini taşımıştır.” (Ergin: 1990, 137).

Talat Tekin, bu /n/ sesinin Ana Altaycaya ait bir özellik olduğunu, yani 3. şahıs iyelik ekinin kökeni ile ilgili olduğunu dile getirerek bu konuda şunları kaydeder:

“Ana Türkçede isimleri bağımsız olarak izleyerek iyelik ifade eden 3. kişi zamiri **in*, yalın hâlde, Moğolca ve Mançu-Tunguzcada olduğu gibi, sonundaki /n/ fonemini yitirmiş ve ekleşmiş olmalıdır. Yalın hâlde, başka bir deyişle söz sonu durumunda, yiten bu /n/ fonemi çekimde yeniden belirir. Aslında bu olay, söz içinde /n/ belirmesi değil, **in* zamirindeki /n/ foneminin son ses durumunda yitmesidir. Bu bakımdan, çekimde 3. kişi iyelik ekinden sonra korunmuş olan bu /n/ fonemini *kaynaştırma* ya da *geçiş* sesi saymak yanlıştır. Zaten Türkçede iki ünlü arasındaki boşluğu doldurmak için kullanılan biricik ses /y/’dir. Bu açıklamalardan anlaşılacağı gibi, Türkiye Türkçesinde ünsüzle biten isimlere eklenen 3. kişi iyelik ekini, bir ses biçim birimi olarak (morphophonemically) {-l} biçiminde yazmak yanlıştır; ekin bu türü {-l(n)} şeklinde yazılmalıdır” (Tekin: 2003, 131-138). Görüldüğü gibi Tekin’e göre teklik 3. şahıs iyelik eki, aslında Ana Altayca iyelik ifade eden 3. şahıs zamiri **in*’den başka bir şey değildir.⁴

Gürer Gülsevin, 3. şahıs iyelik eki üzerinde yapılan incelemelerin sonucuna göre bu ekin +(s)/(n)+ biçiminde olduğunu, ünlü ile biten kelimelerde, başta *s*’nin, isim hâl eklerini alınca da sonda *n*’nin ortaya çıktığını söyler.

⁴ Ana Altaycadaki *in* zamiri hakkında birçok çalışma yapılmıştır. Bunları özetlersek; Altay dil ailesine mensup olan dillerden bugünkü Moğolca, Mançuca ve Korecede teklik 3. şahıs zamiri **i*’dir (Poppe: 1987, 214; Möllendorff: 1892, 6; Choi: 1991, 191-196). Poppe, Moğolcada teklik 3. şahıs zamiri **i*’nin yalın hâliyle hiçbir metinde geçmediğini, yalnız çekimli şekillerde görüldüğünü ifade eder: **i* (yalın hâl), **inu* (ilgi hâli), **imadu(r)* (yönelme-bulunma hâli) gibi. Ayrıca bu zamir, Klasik Öncesi Moğolcada (Pre-Classical Mongolian) teklik 3. şahıs iyelik eki olarak kullanılmıştır (Poppe: 1987, 214). Bu zamirin Mançucada da yalın hâli **i* biçimindedir. Ancak bazı çekimli şekillerinde /n/ sesi ortaya çıkmaktadır: **i* (yalın hâl), **ini* (ilgi hâli), **inde* (bulunma hâli), **inci* (çıkma hâli) gibi (Möllendorff: 1892, 6). Bu konuda daha fazla bilgi ve değerlendirme için Choi’ye bakılabilir (1991, 191-196).

Ekin sonunda ortaya çıkan /n/ sesinin, ekin aslında olan bir öge olduğunu ispata dair Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tespit ettiği örnekleri sıralar (Gülsevin: 1990, 187-190). Gülsevin'in makalesine aldığı sekiz örnekten ikisi aşağıdadır:

“*Aliyi resulün pehlivān-in kıldı.* (Behcetü'l-Hadāik, 2:42-B, 10/XIII. yy)

Bana sensüz cihān mülk-in gerekmez. (Yusuf ve Zeliha, 46, 2/XIV. yy.)

Han Woo Choi, “Ana Altayca İyelik zamiri *n” başlıklı makalesinde, bu konuda daha önce Ramstedt, Poppe, B. H. Kim, W. Huh, S. N. Lee, Gronbech, B. Laufer, Schiefer, Castren, Tekin vb. tarafından yapılan çalışmaları değerlendirdikten sonra kendi görüşlerini şu şekilde dile getirir:

“Daha önce Poppe (1965: 194)'nin yalnız ‘oblique stem’ demekle yetindiği ve daha sonra T. Tekin'in Ana Altayca 3. kişi zamiri olarak tasarladığı *in, bence tek morfem olmayıp Ana Altayca 3. kişi zamiri *i ile iyelik zamiri *n'den, iki morfemden oluşmaktadır... Sonuç olarak, Ana Altayca iyelik zamiri *n, Altay dillerinin başta kişi zamirleri olmak üzere bazı zamirlerinin çekimlerinde kendini korumuş ve büyük ihtimalle, Altayca genitif eki *-n'ye gelişmiştir.” (Choi: 1991, 191-196).

Efrasiyap Gemalmaz, teklik ve/veya çokluk 3. şahsı ekleyerek temsil etmiş olan bir iyelik sıfatının kalıntısı olabileceğini düşündüğü /n/ ünsüzü için şunları söyler: “Nitelenen hâli eki, üzerine doğrudan diğer hâl eklerini aldığı anda lehçe ve ağızların birçoğunda ‘zamirsel (=pronominal n) n’ adı verilen bir sesin, bu ekle hâl eki arasında yer aldığı görülmektedir. Bu ‘n’ sesinin; Türkçenin genelinde, bilinen tarihi boyunca herhangi bir ses bütünlüğü ile işaretlenmemiş olduğu için bugün /ø/ ile gösterebileceğimiz teklik ve/veya 3. şahsı ekleyerek temsil etmiş olan, tarihin karanlık devirlerinde işaretli olduğunu düşündürebilecek bir iyelik sıfatının, yani ‘...+(y) A ait olan’ anlamındaki bir sıfat fiilin (= participe) kalıntısı olması kuvvetle muhtemeldir.” (Gemalmaz: 1996, 165-172).

Cengiz Alyılmaz ise konu ile ilgili görüşlerini şu sözlerle ifade etmiştir: “Söz konusu n ünsüzünün Türkçenin hem önceki dönemlerinde, hem de günümüzde değişik lehçe, şive ve ağızlardaki kullanımları, bu ünsüzün basit bir türeme ünsüzü veya yardımcı ünsüz olmadığını açıkça ortaya koyar niteliktedir. Zira bu ünsüz, üzerine belirtilen/nitelenen/tamlanan eki almış bir isim veya isim soylu kelime veya kelime grubunun hâl kavramı ifade eden görevli bir eleman (ek, ek+ek, ek+edat, edat)'la birlikte kullanımı sı-

rasında ortaya çıkmakta ve iyelik eki 3. teklik ve/veya çokluk şahıs eklerini karşılamaktadır. *n* ünsüzü, bu fonksiyonuyla Türkçenin üzerine herhangi bir hâl eki almamış tamlamalarında işaretli /+θ+/ olarak karşımıza çıkan iyelik eki 3. teklik ve/veya çokluk şahıs eklerinin Türkçenin karanlık dönemlerinde (belki de Ana Altayca döneminde?) *n* ünsüzü ile karşılanmış olabileceğini düşündürmektedir." (Alyılmaz: 1999, 403-415).

Yukarıda özetlediğimiz açıklama ve yorumlara bakıldığında; teklik 3. şahıs iyelik ekinden sonra görülen /n/ sesini, türeme hatta yardımcı ses olarak nitelendiren görüşler de bulunmakla birlikte son yapılan çalışmalarda bu sesin basit bir türeme sesi ya da yardımcı ses olmayıp bir görev elemanı özelliği taşıdığı ve Ana Altayca **in* zamirinden geldiği yaygın olarak kabul edilmiştir.

İsim çekiminde ortaya çıkan /n/ sesi, gerek Türkiye Türkçesi ve diğer Çağdaş Türk Lehçelerinde, gerekse Altay ailesine mensup öteki dillerdeki fiil çekimlerinde ortaya çıkmaz. Ancak, bu sesi yukarıda da belirttiğimiz Orta, Güney ve Batı Anadolu'daki bazı ağızlarda ek fiilin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekiminde görmekteyiz. Kanaatimize göre iyelikli isimlerin çekiminde ortaya çıkan /n/ sesi gibi bu ses de Ana Altaycadaki iyelik ifade eden teklik 3. şahıs **in* zamirinin (veya Choi'nin görüşüne göre iyelik zamiri **n'nin*) bir kalıntısıdır ve *i-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekiminde kendini göstermektedir.

Türk dilinde fiillerin görülen geçmiş zaman çekimlerinde şahısları göstermek için iyelik ekleri kökenli eklerin kullanıldığı (*gel-di-m*, *gel-di-n/-n* vb.) göz önünde bulundurulunca, bildirimize konu olan /n/ sesinin, Ana Altayca iyelik ifade eden 3. şahıs zamiri **in* morfeminin bir kalıntısı olduğu iyice kesinleşmiş olur.

3. Sonuç

Ses türemesi, seslerin özelliklerine ve birbirleriyle etkileşimlerine bağlı olarak kelimenin aslında bulunmayan bir sesin sonradan ortaya çıkması olayıdır. Kelimenin aslında bulunmayan ve çeşitli sebeplerle ortaya çıkan seslerden biri de /n/ sesidir. Türkçede henüz aydınlatılmayan /n/ "türemesi" olaylarından biri de, daha çok Orta, Güney ve Batı Anadolu ağızlarında, *i-* ek fiilinin görülen geçmiş zaman 3. şahıs çekimlerinde ortaya çıkan /n/ sesidir.

Zannedildiğinin aksine bu ses, türeme ünsüz veya yardımcı ses değildir; herhangi bir sese ya da eke benzeme yoluyla da oluşmamıştır. Aslında bu ses, iyelikli isimlerin çekiminde ortaya çıkan ve genellikle *zamir n'si* diye

adlandırılan /n/ sesi gibi, Ana Altayca iyelik ifade eden 3. şahıs zamiri **in* morfeminin bir kalıntısıdır. Dolayısıyla "gel-di-m" çekimindeki "-m" eki nasıl teklik 1. şahıs gösteriyorsa veya "gel-di-n/gel-di-ŋ" çekimindeki "-n/-ŋ" eki teklik 2. şahıs gösteriyorsa, Türkiye Türkçesi Ağızlarında *i-* ek fiilinin çekiminde görülen son ses /n/ ünsüzü de teklik 3. şahıs gösteren bir ek durumundadır.

Gülsevin'in Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden tespit ettiği *+in* biçimindeki 3. şahıs iyelik ekine benzer olarak başka tarihî veya çağdaş Türk lehçe veya ağızlarında *i-* ek fiilinin veya başka fiillerin görülen geçmiş zaman teklik 3. şahıs çekimlerinde buna dair örnekler bulunması, burada ifade ettiğimiz görüşü destekleyecektir.

Öte yandan söz konusu /n/ sesinin 3. şahıs gösterecek şekilde sadece *i-* ek fiilinin çekiminde görülmesi, başka fiillerin çekiminde kullanıldığına dair örnek bulunmaması da dikkatten kaçmamaktadır. Bunun sebebini *i-* ek fiilinin kullanım sıklığında aramak doğru olacaktır. Bilindiği gibi Türkçede birleşik kip çekiminde kullanılan bu fiil, doğal olarak öteki fiillere göre daha sık olarak görülen geçmiş zaman (hikâye) ekini almaktadır. Aynı zamanda bu fiil, isimlerin yüklem çekiminde de kullanılmak bakımından öteki fiillere göre kullanım sıklığı bakımından avantajlı durumdadır. Bu sebeple 3. şahıs gösteren /n/ sesi, sadece *i-* ek fiilinin çekiminde, adeta onun bir parçası hâline gelme şansına erişmiş görünmektedir.

Bu konuda bir başka soru da şudur: Bu /n/ sesi neden görülen geçmiş zaman ekinin çekiminde kullanılıyor da şart çekiminde kullanılmıyor? Bunun sebebini, şart ekinin (-sA) yaşında aramak gerekir. Bilindiği gibi şart eki Eski Türkçe döneminde kip eki hâline gelmiştir. Oysa bildirimize konu olan /n/ sesi, Anadolu Ağızlarına, Eski Türkçeden çok önceki dönemlerden miras kalmıştır.

Kaynaklar

- Akca, Hakan (2009), *Ankara İli Ağızları (inceleme-metinler-dizin)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Alyılmaz, Cengiz (1999), "Zamir n'si Eski Bir İyelik Ekinin Kalıntısı Olabilir mi?", *Türk Gramerinin Sorunları II*, Ankara: TDK Yayınları, s. 403-415.
- Bozalan, Hale (2008), *Bergama Merkez İlçe ve Köylerinde Yaşayan Yörüklerin Ağız İncelemesi*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

- Choi, Han Woo (1991), "Ana Altayca İyelik Zamiri *n", *Türk Dilleri Araştırmaları* 1991, s. 191-196.
- Eckmann, Janos (1988), "Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi", *TDAY- Belle-ten* 1955, s. 11-22.
- Erdem, Mehmet Dursun, Ramazan Bölük (2011), "Kaş (Antalya) Ağızı Ses Özellikleri Üzerine", *Turkish Studies – International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 6/1, s. 411-452.
- Eren, Emin (1997), *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Gemalmaz, Efrasiyap (1996), "Türkçede İsim Tamlamalarının Derin Yapısı", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4, s. 165-172.
- Gülsevin, Gürer (1990), "Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı", *Türk Dili*, Sayı: 466, s. 187-190.
- Karahan, Leyla (2003), "Türkiye Türkçesi Ağızlarında ş > s Değişmesi Çalış Beldesi (-Haymana) Ağızı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 13, s. 41-61.
- Koç, Aylin (2010), "Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 28, s. 47-67.
- Korkmaz, Zeynep (1994a), *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara: TDK Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1994b), *Güney-Batı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi (Fonetik)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Madran, Şakir (2010), *Kavaklı Köyü (Aydın-Bozdoğan) Ağızı (Metin-Gramer- Sözlük)*, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümü, Bitirme Tezi, Muğla.
- Möllendorff, P. G. Von (1892), *Manchu Grammar with Analysed Texts*, Shanghai.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2008), *Balıkesir İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Mutlu, Hüseyin Kahraman (2010), "Balıkesir Tahtacı Türkmenleri Ağızının Fonetik Özellikleri", *Diyalektolog* 1, s. 21-46.
- Poppe, Nicholas (1987), *Introduction to Mongolian Comparative Studies*, Helsinki.
- Silahşör, Ebru (2010), "Amasya Merkez Ağızının Ses Bilgisi Özellikleri", *Diyalektolog* 1, 47-84.
- Tekin, Talat (2003), "Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine", *Makaleler 1 Altayistik*, (hzl. Emine Yılmaz, Nurettin Demir), Ankara: Grafiker Yayınları, s. 131- 138.
- Tokat, Huriye (2008), *Çömlekçi Köyü (Bodrum) Ağız Özellikleri*, Muğla Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, Muğla.